

KERKELIJKE GESCHIEDENIS VAN OUDENBOSCH

bijeenverzameld door W. Hellemons, pastoor aldaar 1864

EERSTE HOOFDSTUK

Oorsprong van den naam van het dorp en van de eerste kerk van Nieuwenbosch, daarna Oudenbosch

OUDENBOSCH was eertijds een groot bosch dat Barlenbosch of Baarlebosch genoemd werd, omdat het aan de rivier Barlake of Baarlake gelegen was 1). De Barlake 2) maakt een gedeelte uit van de rivier de Mark, nl. vanaf de (Oudenbossche) haven tot de Blaak (Barlaak) of de keen, noemde men eertijds die lengte de Barlake; ofschoon die benaming thans in onbruik is, houdt men er zich toch nog aan, om de rivier vanaf de Blaak tot Dintelmonde, de Dintel te noemen, alwaar zij zich in het Volkenrack ontlast. In het jaar 1275 3) gaf Arnoldus van Leuven, Heer van Breda en zijn edele vrouw Elisabeth enkel en alleen om Godswille en hunner zielezaligheid, tot een eigen vrijgoed aan de Abdij van de H. Bernardus aan de Schelde bij Antwerpen, al de nieuwe tienden van de parochie Gestele (Gastel) 4) en het bosch met de gronden 5), genaamd Baarlebosch en met zeven bunderen moeren, meest gelegen naar het noorden, dienende om het bosch te bewaren en te beschutten. Verder heeft de Abdij daarna om Godswil gekregen en ten dele gekocht al de gronden omtrent Baarlebosch gelegen (alsmede die van Haldenberge (Hoeven), omdat het uit meer dan 200 hoeven, door de Abdij gebouwd, bestond, bestaande in moeren, heiden, wildernissen, slikken, wateren enz. Zodra de Abdij in het bezit was van dat alles, heeft zij de middelen beraamd om die gronden tot bouwland te brengen. De archieven zeggen: „Als wij al deze gronden bijeen hadden, zoo hebben wij dezelve beginnen af te graven en met hekkens, vekens 6) en kanten te separeren van andere goederen, mitsgaders onder de ploeg en tot bouwland te brengen, zoo het best kon; zoo door eigen handen als door anderen. Eerstens is men begonnen met de lagere streken te bebouwen en alzoo is dan ook aan de rivier bij de Barlake of Mark het Dorp ontstaan waar reeds in 1300 zooveel menschen woonden dat zij om een eigen kerk en priester verzochten.”

In de archieven vindt men de geschriften die ons verhalen dat de inwoners van Baarlebosch met die van Haldenberghe (Hoeven) 7) op de Zon- en feestdagen eenen priester van Gastel 8) kregen om voor hen de goddelijke diensten te doen: doch dat

zij in 1310 van pastoor W. van Moelven, de toestemming gevraagd en gekregen hebben om elk eene kapel of kerk met eenen daar blijvende Rector te hebben; waarop dit in Hoeven dadelijk gebeurd is, doch Baerlebosch heeft dit slechts omtrent een halve eeuw later (1358) verkregen, gelijk blijkt uit een schrijven van den Bisschop van Luik, tot wiens jurisdictie deze streek destijds behoorde en luidt als volgt: (extract).

„Onlangs is Ons door den Schout en Schepenen en door de geheele gemeente van het dorp (villa) van Nieuwenbosch 9) nederig verzocht omdat het dorp zoo verre van zijn parochiekerk gelegen is, dat het tijdens de winter om zware watervloeden, zoo van den regen als van de zee voor den priester niet mogelijk is zich derwaarts te begeven om de H. Sacramenten toe te dienen . . . . . en dat ook inwoners hun parochie niet kunnen bereiken, waardoor het dikwijls gebeurd dat de mensen zonder Sacramenten sterven en de dooden niet behoorlijk kan begraven, dat wij uit onze bisschoppelijke macht zouden toestemmen . . . . . om eene nieuwe kerk of kapel met doopvont en kerkhof in Nieuwenbosch mogen stichten . . . . . welke supplikanten genoegzame inkomsten hebben aangewezen tot onderhoud van den Rector . . . . en dat die nieuw op te richten kerk van Gastel afgescheiden zou zijn . . . . . Daarom verleen wij in de Naam van God dat er een kerk in Nieuwenbosch gebouwd en geconsacreerd worde en een Rector, behoudens de regten van genoemden Pastoor van Gestele gesteld worde die met de zielzorg dier inwoners belast is . . . . .

Engelbertus Dei gratis Episcopus Leodiënsis.

20 Junii 1358.

Ofschoon het oude Baarlebosch tot de hoogere gronden behoort, had de Abdij daarin reeds vroeg eenige kleine partijen op cijns onteigend, wyl de archieven zeggen, dat de Abt van S. Bernaert in 1368 daar een huis en tuin gekocht heeft van Jan Mertens, gelegen in Baerlebosch 10).

In het jaar 1396 heeft Bonifatius IX en Martinus V in 1418 de Parochieën Gastel, Wouw, Loenhout (toen Nieuwenbosch nog als Vicarie of Rectoraat beschouwd werd) bij de Abdij van S. Bernaert op de Schelde geïncorporeerd en in het jaar 1446 heeft Eugenius IV ook Oudenbosch en Hoeven expresselijk geïncorporeerd. Namelijk nadat de kerk van Oudenbosch in 1428 de investituur bekomen had 11).

Na de bekomen permissie van den Bisschop van Luik is er bij de Rivier de Mark en Barlake in het dorp Nieuwenbosch op het kerkhof eene kerk gebouwd en geconsacreerd, alsook een Rector aangesteld; doch deze kerk en (dit) dorp hebben slechts 60 jaar bestaan daar in 1421 den 19 november door den S. Elisabeth's vloed Nieuwenbosch met 72 dorpen geheel is weggespoeld evenals

ook Nieuwgastel (de miervaart of wijveken of ook roodevaart is toegevoeld) dat toch later wederom ingedijkt is 12).

Verdere narigten zijn er van het weggespoelde Nieuwenbosch niet te vinden, noch de archieven noch de schrijvers spreken hiervan. Zelfs leest men niet of met het wegspoelen der huizen en kerk alle of geene inwoners verdronken zijn; zeker is het dat door de fellen stroom alle gebouwen vernield zijn, wijl de plek grond waar het dorp Nieuwenbosch bestaan heeft tot 1850 een zoo eenzame en verlaten streek was, dat er geen beschrijving of heugenis bestaat, daar er ooit daarna zelf niet in de nabijheid nog een huis heeft gestaan; alleen vindt men een huis in den omtrek, de Schans genaamd, dat van veel lateren tijd dagteekent en eenige boerenhofsteden die ook klaarblijkelijk na de latere indijking gebouwd zijn.

Nadien S. Elisabeth's vloed heeft zich het dorp verplaatst en hebben zich de inwoners niet meer op de lagere gronden gewaagd, maar hebben zich op de hoogere gronden begeven, nl. in het oude Baarlebosch, alwaar zij hun huizen op de gronden van de Abdij, met cijnsplichtigheid gebouwd hebben.

Hieruit blijkt dat Baarlebosch wel ouder is **als bosch** dan Nieuwenbosch, maar dat de Nieuwenbosch **als dorp**, ouder is als Oudenbosch. Ook blijkt hieruit waarom men i.pl.v. Baarlebosch de naam Oudenbosch (of Oud-Baarlebosch) heeft aangenomen, nl. in tegenstelling met Nieuwenbosch.

Dit heeft tot misverstand aanleiding gegeven, te meer daar sommige schrijvers met de verandering onbekend dan Oudenbosch dan wederom Nieuwenbosch schreven. Deze duisterheid werd nog vermeerderd door dien de plaats (ligging) van de gemeente feitelijk in Oudenbosch (baarle)bosch was en tevens de naam der parochie nog als Nieuwenbosch werd aangegeven.

Ofschoon er over het dorp Nieuwenbosch en het overstroomen niet meer te lezen is, nogtans is het duidelijk, zowel bij gemelde landkaarten van 1565, als bij aantekeningen in de archieven van de Abdij en zelfs door de vele sporen die achtergelaten zijn en bij traditie zoowel als anderszins, waar het dorp Nieuwenbosch gelegen was 13).

De plaats waar het kerkhof met de kerk van Nieuwenbosch gestaan heeft is duidelijk te zien gelijk dit in de archieven werd aangegeven en in een afzonderlijke kaart is afgetekend 14).

Ten huidige dage vindt men de grond met puin vermengd en twee geloofwaardige opzieners van het polderwerk hebben mij de getuigenis afgelegd, dat zij bij het planten van heesters in het jaar 1839 of iets later eene doodkist met geweld met een spade doorstoken hebben, waaruit een doodshoofd met de tanden er nog in op het water, dat in den kuil drong, boven kwam geschoten 15).

Na dit 1e hoofdstuk volgt in het handschrift een persoonlijke ontboezeming van 2½ blz. over de heiliging van de plaats waar de eerste kerk gestaan had. Pastoor Hellemons hield ervan om daar geregeld naar toe te gaan en waar zoveel parochianen begraven lagen. Een hartewens van hem was dat er een plantsoen zou aangelegd worden „om deze gewijde catacombe tot een godsdienstig doel in te rigten”.

TWEEDE HOOFDSTUK

De Rectorale (?) gemeente van Nieuwenbosch krijgt haar tweede kerk in Oud-baarlebosch of Oudenbosch en wordt een parochiale kerk

Toen de Elisabeth's vloed het gehele dorp Nieuwenbosch had weggespoeld heeft het bosch, Baarlebosch, zich tot een dorp ontwikkeld, waar dan ook een kerk gebouwd is. Het schijnt dat men niet meer op de lage landen kon verblijven, die toen onder water kwamen te staan, zelfs zoo dat Oudenbosch het veer was op Dort. De archieven van de Abdij melden het volgende: In het jaar 1425 heeft abt Petrus Gorchem op cijns uitgegeven aan Michaël van Montenair het land tusschen den Nieuwen en Oudenbosch met dat gedeelte der wintersch Heininghe 16) dat nog onvercijnst lag, makende tezamen 224 bunderen op een jaarlijksche voet van 100 gouden fransche kroonen of derzelve waarde, met last van indijking van Nieuwenbosch of Nieuwelanden, het bouwen van eenen nieuwe kerk alsook van fundatie eener wekelijkse H. Mis.

Bemerkt dat het hier gaat over een kerk **van** Nieuwenbosch, niet **in** Nieuwenbosch. Immers de kerk van de gemeente Nieuwenbosch is gebouwd in Oudenbosch waar zij thans (rond 1864) nog staat. Het is ook opmerkenswaardig dat die overstroming en indijking te Nieuwenbosch verschillende benamingen aan het land gegeven heeft: als Oudland, waarmee men het hooge land bedoeld. Nieuwland of Nieuwbosch - het lage land bij de rivier in cultuur gebracht. Oude-Nieuwelanden waardoor men die bedoelt welke na 1301 tot bouwland gebragt, maar door den vloed van 1421 overstroemd, in 1425 weder ingedijkt en in 1460 uitgegeven zijn en tot vruchtbare akkers gebragt zijn. Tenslotte spreekt men van oude en nieuwe landen. Dan spreekt men van het geheele land dat men thans den Oudenbosschen polder noemt.

Volgens de archieven van S. Bernaerts heeft de investituur der kerk, die nu gebouwd was in Oudenbosch in 1428 plaats gehad. Hoogstwaarschijnlijk heeft men met „investituur” alles tezamen willen uitdrukken: nl. wijding, consecratie, vestiging of erkenning van de gemeente Oudenbosch als eene op zich zelf staande parochie 17) met volkome afscheiding van de moederkerk van Gastel.

De archieven van het bisdom Luik, die volstrekt geen melding maken van bijzonderheden aangaande de vergaane kerk van Nieuwenbosch, hebben ook zeer weinig over de nieuwe kerk van Oudenbosch 18).

In 1450 (archieef S. Bern.) is in de kerk van Oudenbosch een Altaar of kapelanie van den H. J. Baptist opgericht. Insgelijks vindt men daar brieven van eene erfenis, houdende eene gift van 10 gouden kronen aan de tafel - of H. Geest-armen voor de parochiekerk aldaar. Anno 1454 19).

In het jaar 1459 zijn de palen tusschen Gastel en Oudenbosch gemaakt. De eerste is gesteld op den hoek van den Zandkreek waar zij nu in de haven van Oudenbosch komt op eenen hoofdpaal en zoo verder gaande neven denzelfden kant van de have, gelijk die nu loopt in en uit en alzoo verder langs de voorschrevene have van paal tot paal gelijk .....

Daar nog altijd eenige duisternis overblijft wegens het juiste jaar waarin Oudenbosch tot parochiale kerk is verheven, ofschoon men mag aannemen dat de archieven van S. Bern. de investituur op 1428 noteren, zou men hier kunnen vragen of de afpaling of landscheiding van Oudenbosch en Gastel gebeurd moge zijn bij die scheiding. Doch indien dit zoo ware, moesten er toch nog meer palen gesteld zijn geworden ten Westen en ten Zuiden van Oudenbosch. Misschien was dit reeds vroeger gebeurd en werd deze scheiding eerst gedaan bij het plan eenen dijk te leggen langs den Oudlandschenpolder. Immers in het daaropvolgende jaar geeft abt Gerardus op cijns uit, het Nieuwland, nu Oudland (1460) 20), beginnende aan de opworp van de have in Baarlesbosch en strekkende tot het uiterste einde van de Loose, aan het diep van den Nieuwenbosch en alzoo noordwaart op, langs de voorschrevene diepte tot het Lamsgas op anderhalve grooten tournoise des konings munt van Vrankrijk van elke bunder, zonder dezelve gronden te mogen delven 21) of ontgronden maar om ze te brengen tot korenland, waarvan zij moeten de tiend betalen, den tienden schoof. Dit land blijft onder de regeering en de vier-schaar van den Oudenbosch en aangaande de Dijkanie moeten daar vanonzentwege gesteld worden gezworene landmeters en Dijkgraven met een gezworenen klerk en schuttere 22).

In 1483 is door abt Martinus Blijleven de S. Maartenspolder ingedijkt en uitgegeven op cijns en alstoen is aan deszelfs inwoners de vrije keus gelaten om of Oudenbosch of Hoeven tot parochie te kiezen, doch eenmaal gekozen, mogen zij niet meer veranderen 23) .....

BEELDSTORMERIJ

in Antwerpen en omstreken 20 en 21 augustus, in Breda de 22e
Pastoor Hellemons begint dit gedeelte met zijn leedwezen uit te

drukken over de verwoesting die er toen in onze kerken plaats vond „met eene razernij die een ieder deed verbaasd en verslagen staan”.

Wat Oudenbosch betreft hebben wij geene bijzonderheden even min als van andere dorpen doch dat die geesel ook hier gewoed heeft, getuigen onze vier overgebleven groepen van zandsteen die buiten de kerkmuur tot eeuwig aandenken gemetseld zijn. . . .

In 1581 toen de oorlog in deze omstreken tusschen Antwerpen en Breda, woedde en de Calvinisten om het innemen van Breda hoogst verbitterd waren, is Oudenbosch met vele andere dorpen een prooi hunner wraak geworden, en wel zoodanig dat, om de eigen woorden van het archief te gebruiken: „In 1581 in de eerste troebelen van den lande geheel het dorp Oudenbosch verbrand is, tot zelfs de Rosmolen die achter in den hof van de Pastorij gestaan heeft, aan den rug bij de wilge boomen” - en thans was de parochie voor de tweede maal van hare kerk beroofd, in 1421 door het water, in 1581 door het vuur, dat de vijanden van de Roomsche-Katholieke Godsdienst daarin ontstoken hadden 24). De pastoor die destijds leefde was Henricus Breugelmans die als zoodanig in 1566 geïnstalleerd en in 1588 overleden is.

De archieven en het kerkgebouw zelve geven het vermoeden dat de kerk niet geheel en al door het vuur vernield is, maar dat het voorste gedeelte met den toren gespaard is ofschoon volgens de archieven de klokken er uit zijn geworpen. Verondersteld kan worden dat de beuken gebruikt werden om de Godsdienst uit te oefenen door een muur in het gespaarde gedeelte op te trekken want het is niet te veronderstellen dat men er tot de opbouw in 1608 of 1617 zoo geheel zonder kerk zou hebben blijven zitten, daar toch de huizen van particulieren, die niet zoo het mikpunt waren der calvinisten, wel zullen zijn opgebouwd geweest. Veel minder laat het zich denken dat de parochianen gedurende 28 of 34 jaren naar Gastel of Hoeven zouden gegaan zijn, of dat zij eenige noodkerk zouden opgericht hebben. Opmerkelijk is het dat men geen melding vindt van een Pastoor van Oudenbosch. Zelfs wordt Breugelmans bij zijn overlijden slechts als Rector en Religieus en niet als Pastoor aangeteekend gevonden. Dit is des te belangrijker omdat er regelmatige opvolging van de Pastoors van Hoeven en Gastel genoteerd staat. Overigens dateert het oudste doopboek van Oudenbosch niet vroeger dan van 1609.

DERDE HOOFDSTUK

Opbouw of herstelling van de afgebrande kerk van Oudenbosch

Hoe groot ook de ijver was om de kerk weer te herstellen, was het echter onmogelijk om daaraan werkdadig te denken. In de kwestie over het gemaal zeggen de archieven: „had de Abdij er

niet toe kunnen besluiten om zelf een molen te plaatsen daar men niet wist wat er van de goederen der Abdij zou geworden. Doch in 1608 zoo haast er onder de mogendheden gedelibereerd werd om een wapenstilstand van 12 jaar vast te stellen, is er met de bisschop Miraeus van Antwerpen eene overeenkomst ontworpen wegens het opbouwen van het hooge(Priester) koor waar de aanneming van ook heeft plaats gehad. Dit koor is niet op eene rechte lijn van de voorbeuk gebouwd. Misschien was de muur, waarvan gesproken is, de oorzaak daarvan omdat men daardoor verhinderd was de geheele lengte der kerk te aanschouwen. Anders ware dit onverschoonbaar. Op 9 april werd eindelijk door bemiddeling van Vrankrijk en Engeland een 12 jarige wapenstilstand gesloten.

Na een bloedigen en godsdienstvervolgenden oorlog van 50 jaren, begon de Godsdienst adem te halen en kon er ernstig aan gedacht worden om de Religie eenigszins te herstellen. Doch financiële moeilijkheden, ontvolking, armoede en allerlei kwade geschriften en boeken vertraagden dit herstel tot 1615 24) gelijk blijkt uit het volgende extract uit de archieven: „Alzoo er verscheiden differente kwestieën en debatten in vorige jaren gerezen zijn tusschen het klooster van S. Bernardus en van de Gemeente Oudenbosch, zijn op 13 july eenigen gecommiteerden gekomen vanwege de Bisschop van Antwerpen (J. Malderus) en de Prelaat van voornoemd klooster: F. Sype, kanunnik, L. de Smet, Schout van Hoeven, A. Brouwers, Schout van Berchem en van Oudenbosch pastoor van de Steen, Jhr. A. Stembor, Drossaart 25), L. v.d. Ende, M. Martens, A. Fervens, H. v.d. Heuvele, secretaris en J. Franssen kerkmeester van Oudenbosch.”

Dan wordt in 2½ blz. in bijzonderheden bepaald wat en hoe er allemaal hersteld moet worden. Het kontrakt werd 13 juli 1615 „in hove Bovendonk” geratificeerd. Van kerkelijke zijde op 30 juli d.a.v. en van de gemeente op 21 april 1616.

Vervolg van de tekst: „Volgens deze overeenkomst is dan de kerk van Oudenbosch hersteld en opgebouwd. Doch men is zeer ongelukkig geweest in de uitvoering daarvan. Immers door de kruiskooren op de helft breeder te nemen dan de constructie van de kerk duldde, heeft men een pilaar er uit genomen en een andere hoofdpilaar buiten alle goede orde dicht bij den naasten pilaar moeten plaatsen. Zo is de geheele kerk als een zamenstel van onregelmatigheid, zijnde uit stukken van verschillende handen en verschillende tijden zamengevoegd. Nu als men in aanmerking neemt de benarde tijden waarin dit geschied is, zal het wel niemand verwonderen dat de kunst van bouwen niet tot die eeuw, maar veeleer de kunst van breken er scheen toe te leiden.

In 1617 vindt men de conditieën aangeteekend wegens het dekken

der kruiskooren en het kleine torentje. In 1625 is de oude pastory (op de Markt) door de Abdij van de grond af opgebouwd die in 1581 in brand gestoken was.

Op 23 Maart 1635 is de aanbesteding geschied van het gieten der groote of tiende klok voor deze kerk, hetwelk te Wouw gebeurd is. Hoeveel ponden zwaarte deze had, is onbekend. (Later is die gebarsten en is in 1690 op kosten van de Abdij hergoten, wegende 2352 pond, hebbende minder kaliber en gewigt dan de voorgaande waarover de protestanten gebelgd, reclames hebben ingediend aan de Abdij). In 1635 is de thans nog in gebruik zijnde kleine klok gegoten, blijkens het opschrift dat buiten op den rand duidelijk te lezen staat 26).

De Munstersche of Westfaalsche vrede 27)

Na langdurige onderhandelingen werd eindelijk in 1648 de vrede tusschen de Verenigde Nederlanden en Spanje te Munster gesloten na een 80 jarige oorlog. Bij dezen vrede werden de Vereenigde-Nederlanden als vrije staten erkend. Noord-Brabant werd met de noordelijke provincies vereenigd. Het was wel een vrede tusschen mogendheden maar geen vrede voor de katholieken. Aan het bloedvergieten kwam een einde maar tevens was het een begin van geduchte vervolgingen, die van toen af op eene stelselmatige wijze werd uitgeoefend en meer dan 100 jaar daarna door allerlei verdrukking, kwellingen en wreedaardigheden is voortgezet. Die vrede werd in N.Brabant ingewijd door de katholieken van hun kerken, pastoryen, priesters, kloosters en kerkelijke goederen te berooven, alle godsdienst vrijheid te ontnemen en zelfs de eredienst door de strengste placaten te verbieden. Oudenbosch zoowel als geheel Brabant getuigt dat bij Resolutie van de Hoogmogende-Staten, dato 3 maart 1649 aan de katholieken door het zeer klein getal gereformeerden: 1) hunne kerk ontnomen is met alles wat zij bezat, 2) de pastory door den Predikant aangevallen en ontroofd is, 3) de pastoor en priesters verbannen en 4) niet alleen de openbare maar ook geheime godsdienst-oefeningen op zware straffen verboden. In de Abdij berust nog een schriftelijk en bij eede bevestigd bewijs, dat de predikant, voor wie men de deuren van de Pastory weigerde te openen (in 1649) de achterdeur der Pastory heeft opengebrouwen en met geweld dezelve heeft ingenomen. Ik laat hier eene copie uit de archieven der Abdij volgen: „Het Godshuis van S. Bernardus heeft ter oorzake van zijn tienden en andere goederen gelegen in het Markiezaat van Bergen-op-Zoom en de Baronie van Breda, sedert de vrede van Munster verscheidene zwarigheden gekregen, o.a. wegens de Pastorele goederen en huizen van Wouw, Gastel, Oudenbosch en Hoeven, welke goederen de rentmeester van Bergen, Raadsheer Stokman tot profijt van de predikanten i.pl.v. de verjaagde

pastoors heeft gesteld. De huizen hebben de predikanten ingenomen met geweld en zijn daar in woonachtig, niettegenstaande men van wege het klooster te kennen gaf dat die pastoryen, staande op kloostergrond van dezelve opgebouwd en onderhouden zijn.

Alstoen is het zoo verre gekomen, dat de Abdij genoodzaakt was om de predikanten der hervormden, als zijnde de predomineerende Godsdienst, de pastory tot inwoning te geven alsmede een tractement van *f* 600 per jaar, mits hier *f* 60 kortende voor vrije woning waarvoor het klooster de predikantswoning moest onderhouden. . . . . Daarenboven moest de Abdij als tiendheffer grootendeels voorzien in het onderhoud van de kerk, die de gereformeerden gebruikten: te weten het koor, de kruiskooeren, het middelkruiswerk met het kleine torentje en de tiende klok, terwijl het overige uit het inkomen van de kerketienden en goederen moest onderhouden worden, gelijk dat vroeger gestipuleerd was, waarmede de gereformeerden niet altoos tevreden zijn geweest, willende bovendien dat de Abdij nog meerdere gedeelte in den onderhoud der kerk tot haren zou nemen. Zoo was Oudenbosch ten derde male zonder kerk en daarenboven van Pastory, priester en godsdienstoefening beroofd. Vanaf 1650 hebben de priesters in het verborgen de geloovigen behulpzaam moeten zijn en wel zoo heimelijk dat zij aan het wakend oog en de razende navorsching der autoriteiten ontsnapten, met angst en vrees van misschien door dezen of genen geëmployeerde betrapt te worden.

Zoo ging men op zolders en in schuren, dan hier dan daar om niet verrast te worden, dan in, dan weer buiten het dorp de H. Mis bijwonen 28). Men vindt dan ook geen doopboek van de eerste 12 jaren; er is een leemte van 1650 tot 1661 inclus. Slechts enkele kladbladeren van doopaanteekeningen zijn in de boeken geplakt. Hiervan worden door de volksoverleveringen nog stallen, huizen en schuren aangewezen, waar de H. Diensten pleegden te geschieden, o.a. een huis genaamd de Warande, thans een herberg, moet bijzonder met dit voorrecht vereerd zijn geweest 29). Door zijn ligging achter een groote heuvel en tusschen bosschen van alle kanten langs looze wegen genaakbaar, was het daartoe bijzonder geschikt. Er is thans van dien tijd nog eene ciboriekop van verguld zilver met een koperen voet, die men tot gemak om dien te verbergen in tweeën kon verdelen, daartoe expresselijk vervaardigd 30).

Wat er in de volgende jaren heeft plaats gehad, is niet bekend, echter tusschen die vervolgingen werd in het jaar 1654 den 3e Maaart tot pastoor van Oudenbosch benoemd Livinus Cornelii Timmermans, overleden 19 December 1660 31). Hij werd opgevolgd door de zeer ijverige Pastoor Joannes van Berkel, zijnde als benoemd den 24 Februari 1661 en overleden te Madrid.

Onder zijn opvolger, Gulielmus (Wilhelmus) Haller, 2 Maart 1668 (Levelt 1666) werd de Broederschap van den Rozenkrans (dat in 1639 was ingesteld doch door de rampen des tijds verslapt en misschien ook door het verlies der kerk en altaar waaraan het verbonden was) wederom opgericht en hernieuwd door J. Lisbona, prior der Predikheeren. In 1679 den 29 December wordt tot Pastoor benoemd (later Deken) Eugenius Rubens onder wie de eerste kerkschuur (1684) gebouwd is 32).

Hier volgt in het h.s. nog een hele bladzijde over de loop van de Turfvaart die bij de kooi van Oudenbosch uitmondde.

VIERDE HOOFDSTUK

De Roomsch-Katholieke Gemeente van Oudenbosch mag eene Kerkschuur bouwen in een afgelegen hoek, na een hardnekkige vervolging van 35 jaar.

Toen de felste woede der vervolging in deze streken eenigszins begon te bedaren, hebben de gemeentenaren eene rekwest ingediend om eene kerk te mogen bouwen. Uit alles blijkt dat men het geloof niet verloren had, integendeel juist door de verdrukking grooter geworden was, niet alleen in deze parochie maar zelfs in heel Brabant, waar het aantal Calvinisten niet is toegenomen dan door vreemdelingen, geëmployeerden die zich daar moesten vestigen. Het is wel opmerkzaam dat de afval in de overige provincieën zoo groot is geweest. Wel is waar werd tijdens het 12 jarig-bestand de godsdienst in N-Brabant op heel wat plaatsen hersteld, doch met de vrede van Munster is de vervolging in dit oord ook veel heviger geweest dan in andere provincieën.

Na verscheidene sollicitatieën (om de woorden van de archieven te gebruiken) heeft de gemeente van Oudenbosch eindelijk in 1684 de vergunning gekregen om n.b. - niet een kerk, maar een schuur (of kerkschuur) te mogen bouwen in een achterhoek van de gemeente zoodat ze vanaf de straat niet gezien kon worden. Die vergunning werd d.m.v. den Drossaart Isbrand Schenk bekomen, wiens n.b. voor een favorabel antwoord f 250 betaald moest worden, gelijk blijkt uit een kerkrekening van 1684, die gehouden werd op 16 Augustus 1685.

Na gedurende 36 jaren als vlugtelingen en gelijk de eerste christenen in de Catacomben geleefd te hebben, bouwden zij uit liberale giften der parochianen (de pastoor en deken Rubens gaf f 150) een schuur die zij enigszins als kerk mogen inrigten. De plaats is genoegzaam bekend, nl. op den akker achter de herberg „Oost-Indië”, hebbende den gang daarheen Zuidwaarts op de Polderstraat. Thans boomkwekerij door den heer H. v. d. Bom in huur 33). Tusschen deze helse verdraagzaamheid van het klein hoopje gereformeerden, deed zich het geval voor dat de groote klok van

den toren, die zij glorieus bezaten, een scheur bekwam. Dadelijk wendden zij zich onbeschaamd (de oecumenische verdraagzaamheid was in 1860 nog onbekend) naar de Abdij, die zij als tiendheffer niet konden ontzetten, en waren laag genoeg om door hun geldzucht verblind, met de Abdij te onderhandelen over het gieten van eene nieuwe (grootte) of tiende-klok. De Abdij nu, die de kerk welke de protestanten in gebruik hadden en de pastory die de predikant bewoonde, moest onderhouden en hem daarenboven f 540 uit betalen, weigerde ook als tiendheffer niet om die klok te laten hergieten. . . . Als opschrift stond er: Paschasius Mellaert me fudit. Veteris-Busci. Anno 1690.

In de archieven leest men: „In 1690 zijn er voor Castel 2 klokken gegoten, eene van 3000 pond en eene van 2000 tegelijk met eene andere voor Oudenbosch van 2352 pond door den klokkengieter P. Mellaert.

De protestanten van Oudenbosch waren volstrekt niet tevreden met die klok, en hebben tegen de Abdij geactionneerd, omdat die klok niet van hetzelfde kaliber en zwaarte was als de vorige. Doch daar is het bij gebleven.

In 1698 op 16 Mei ontvangt pastoor Rubens de reliquien van de H. Agatha, gesigileerd door J. Ferdinandus, bisschop van Antwerpen. Op dezelfde dag ook die van de H. Barbara, eveneens gesigileerd door dezelfde bisschop. . . . .

In 1704 stierf op 21 Maart pastoor E. Rubens, Deken van het dekenaat Bergen-op-Zoom in wiens plaats succedeerde M. Wambach, 29 Maart 1704.

In het Registerboek van den Rozenkrans van de catholijke gemeente van Oudenbosch, door pastoor Wambach begonnen (1706), vinden we de volgende aantekeningen die schrijver dezes van zijn voorganger J. Hellemans meermalen heeft hooren verhalen. . . . .

Tot meerdere eer van God, Gods Moeder en de heilige Agatha en Barbara, Maagden en Martelaressen - Patronessen van de Kerk van Oudenbosch 34).

Inventaris van de kerkmeubelen in 1716.

- 1) Een vergulde remonstrans.
- 2) Drie zilveren kelken waarvan een geheel verguld is door Fr. Otgens bij het overlijden van zijn vrouw aan de kerk geschonken met meer andere priesterkleederen, casuifels enz.
- 3) Een zilveren ciborie die door Pastoor Wambach vergroot is.
- 4) Een kleine zilveren communicop, geheel verguld, met een koper onderstel om ten tijde van vervolging (oorlog) voor ciborie te gebruiken.
- 5) Een zilveren schenkblad met twee zilveren ampullen, gegeven dor de Drossaart Stembar.

- 6) Drie canones (canonborden) met zilvere bekleede lijsten en een kruis bekleed.
- 7) Een zilveren wierookvat met schaal en lepel aan de kerk gegeven door Anton van Kriekegem en Anna Smolders zijn huisvrouw.
- 8) Een zilveren lamp bij testament vermaakt door Juf. van Veltwijk van f 50.

In 1731 wordt Egidius Kenis pastoor op de 15e Maart. Twee jaar later geeft Ant. van Kriekegem en zijn huisvrouw tot dienst en beneficie van de kerkshuur die op hun akker staat (heden nog de kerkakker genoemd) het volle regt aan den pastoor om te timmeren gelijk hij wil en dat niemand het licht der kerk zal mogen betimmeren.

In 1742 den 15 October is tot pastoor gepromoveerd Ant. de Booy (Bredanus). Heden 30 Juny 1744 (schrijft pastoor de Booy) zijn wij in de nieuwe pastorij gaan wonen die door de provisor van de Abdij gekocht is van A. v. Mattenburg, ontvanger van het Doorluchtig huis van Bergen-op-Zoom (regt tegenover den ingang van de thans Roomsche kerk) voor f 6000 nadat wij het naastbijgelegene oude Pastorijhuis (aan den hoek van de Lollestraat) met tuin en den grooten akker verkocht hadden voor f 1100. Doch daar dit huis juist voor den ingang van de toen gereformeerde kerk gelegen was en een van de modernste huizingen van Oudenbosch, heeft Drossaart Abraham Bannier de kracht van het placaat van Karel V gebruikt om tegen alle arbeid, die door de Abdij werd aangewend, dien koop te vernietigen en heeft hen gedwongen het huis te verlaten. De pastoor A. de Booy en deszelfs kapeiaan J. Bal zullen worden gelast om dadelijk uit, de op eigen autoriteit geursurpeerde huizingen en Erven in den Oudenbosch tegen de wetten en placaten gekocht, te vertrekken, zonder dat zij of na hen eenig Roomsche priester ooit in die voorzeide huizingen zullen mogen komen wonen op pene (straf) van andersins de uiterste indignatie van haar Hoogm. Staten te incureren" (in te lopen, over zich af te trekken).

„Deze uitzetting heeft plaats gehad op zaterdag 26 Maart 1746, des avonds om zes uur vlak voor Passiezondag. Door de Politie zijn wij (de Booy en Bal) uit ons pastoreel huis gejaagd en wel zoo dringend dat ik geen kwartier tijd had om te verhuizen, waarom ik dadelijk met de Heilige Vader en met de cijsboeken gevlugt ben en eenige tijd bij de burgers heb ingewoond”.

Oudenbosch wordt eene stad 1749

Extract uit het doopboek: „Het verlopen jaar is een der ongelukkigste die men beleefd heeft, wiens aandenken niet ligtelijk

uit ht geheugen der inwoners zal gedelgd worden. Omtrent het einde van de maand Juli heeft men hier het Hoofdkwartier van het leger gelegd en men heeft onze stad zoo veel Generale en Hooge Officieren gebragt dat wij in ons pastoreel huis elken nacht omtrent honderd man logeerden. Half Augustus daaropvolgend is er een sterfte gekomen, onder de menschen zoowel als onder het vee, byzonder onder de koeyen was die zoo erg dat er in geheel onze stad geen veertien koeyen overbleven, zoodat een pot melk vier stuivers kostte. Eind Augustus is men begonnen rondom onze vrijheid wallen op te werpen en ze tot waardigheid van stad te verheffen. Helaas! om dit werk uit te voeren is men op onze beste bosschen gevallen en heeft men die beroofd, bovendien de beste weilanden en de vruchtbaarste velden doorgegraven tot eeuwige neerlaag van vele welgezeten burgers. Dit lijden wij nog op den laatsten dag van dit rampzalig jaar.

1748 is niet minder rampzalig geweest dan het voorige. Immers de plagerijen, het rooven der goederen, het slagen krijgen, de dreigementen en andere vervolgingen die wij geleden hebben, zijn met geen tong uit te spreken en met geen pen te beschrijven en dat wel van de soldaten van ons eigen leger; nl. waldensen, huzaren en bethlemieten die hier overwinterd hebben ³⁵). Omtrent de maand July brak er een ziekte uit onder de militairen en de burgers die zoo erg toenam, dat er van de 1200 parochianen tenminste duizend de laatste Sacramenten hebben ontvangen. Dat in een tijd van vijf maanden; een 200 kinderen en bejaarden zijn overleden.

In November is men begonnen met de wallen om de stad wederom te slechten en alle verdedigingswerken omverre te werpen, waarom heden (deze plaats weer) met zijn ouden titel en naam genoemd wordt de Vrijheid van Oudenbosch.

Nadat ik in 1746 uit het pastoreel huis tegenover den ingang van de oude kerk, gebannen was, heb ik tot nu toe in het huis van den overleden Drossaart Kip gewoond. Middelerwijl heeft de provisor van Dijk, na veel moeite gedwarsboomd door den Drossaart Banner en den predikant Stoppelaar, bij octrooi verlof gekregen om het huis van den overleden heer secretaris Sagers, gelegen in de Fenkelstraat, tot een pastoreel huis te koopen, hetwelk geschied is den 20 October 1750. (Dan volgt er ineens een mededeling die in dit verband niet thuis hoort, maar waaruit blijkt dat de godsdienstvrijheid in O'bosch groter was dan men zou vermoeden). „Den 15 Januari heeft pastoor de Booy de confrerie (genoodschap) van den Zoeten Naam begonnen van 12 Jongheheeren die bij alle processieën een flambeau moeten dragen” ³⁶).

Dan vervolgt de tekst weer: „Dit jaar 1750 is de sterfte onder

het rundvee weer begonnen en hier in de Vrijheid zijn wederom alle stallen uitgestorven, uitgenomen 5 in 't Oudland, 2 in de S. Maartenspolder, 2 in den Noordhoek en 4 in de Galgestraat. Op andere plaatsen heeft de plaag nog erger gewoed, zooals Gastel, Standaarbuiten en Prinsland.

De 4 Mei ben ik wederom genoodzaakt geweest naar de oude pastory, hoek Lollestraat, die wij in 1743 verkocht hadden, te verhuizen tot zoolang de nieuwe pastory in de venkelstraat zal opgebouwd zijn.

In Juny of July 1751 is op instantie van het classis Bergen-op-Zoom een resolutie genomen en aan alle Pastoors van hetzelfde district geinsinueerd en geordonneerd dat geen enkel Roomsch-Katholiek iets mag genieten uit de fondatie van den grooten Arme (die hier zeer rijk is), maar onderhouden moeten worden uit de gelden die op Zon- en feestdagen met het armenbord gecollec-teerd worden, van welke collecten en uitgave Jaarlijks aan den Drossaart en twee Schepenen rekening zal moeten gedaan worden. In 1751 ben ik voor goed verhuisd op 5 Augustus naar de nieuw gekochte en door de Abdij gerestaureerde Pastory in de Venkelstraat in welke ik hoop dat ook mijn opvolgers zullen mogen wonen tot bevordering van onze Godsdienst, door hun predica-tieën en bijzonderlijk catechismussen die hier altijd gefloreerd hebben."

VIJFDE HOOFDSTUK

De Roomsche Katholieke Gemeente van de Vrijheid Oudenbosch mag een nieuwe kerkschuur bouwen

In 1752 was de kerkschuur, in 1684 gebouwd, te klein en te bouwvallig geworden. Alzoo heeft de Kerkeraad een rekest aan de Hoog Mog. Staten ingediend om eene nieuwe kerkschuur ter lengte van 100 en ter breedte van 47 voet te mogen plaatsen en dezen te laten staan totdat de nieuwe schuur zou voltrokken zijn, hetwelk den 20 Maart is toegestaan op allerlei lastige en hatelijke voorwaarden, o.a. moest het plan door de H.M. Staten nauw-keurig gevolgd worden dat 94 voet lengte en 45 breedte voor-schreef. Alle uiterlijkheden die voor hervormden eenige aanstoot konden geven, moesten vermeden worden en de oude kerk dade-lijk afgebroken zoodra de nieuwe voltrokken was. Deze kerkschuur is grootendeels uit vrijwillige giften gebouwd.

De ijverige pastoor A. de Booy stierf den 17 April 1751. Kapelaan Bal werd zijn opvolger.

In 1760 den 9 Mei heeft de Heer P. Cuypers bij eene acte van donatie „inter vivos" den kerkakker waarop de kerkschuur stond (achter de huizen van de Polderstraat ten Noorden) aan de Roomsch-Katholieke Gemeente gegeven.

Vanaf 1 November 1769 tot het einde van 1770 zijn omtrent 70 mensen, meestal van de pokken, gestorven.

In 1773 is het orgel dat tot heden nog in de oude kerk der katholieken bespeeld wordt en later is gekocht, door de protestanten daarin gesteld.

Nadat door de fransche omwenteling in 1793 de katholieken vrijheid van Godsdienst bekomen hadden, heeft men in 1794 geen reparatiegeld meer moeten betalen, hetwelk tot dusverre Jaarlijks betaald moest worden: te weten f 40 voor den Pastoor en f 20 voor den kapelaan. Van dit jaar af heeft de Abdij voor geene reparatie aan kerk of pastory **meer kunnen zorgen, omdat haar bestaan vernietigd** en de goederen afgenomen waren.

In 1796 den 22e September is in de oude (oudste) pastory op de kerk (of kerkstraat) koopdag gehouden van de meubilaire goederen van den gewezen representant Jac. Janssen die kort tevoren hier predicant was, hiervoor bedankt had toen hij lid van het wetgevend ligchaam geworden was. Deze J. Janssen geen predicant meer zijnde, kon het recht van inwoning op de Abdij niet meer pretenderen daar zij slechts verplicht was den bedienaar der godsdienst inwooning te verleen en desnietteenstaande usurpeerde hij een gepretendeerde magt om die pastory te verhuuren, die zelfs te laten onderwonen, hetwelk de municipaliteit zelfs getracht heeft te beletten, doch vruchteloos, zoodat dit huis werkelijk geleden had en onbewoonbaar werd.....

Bij de Fransche omwenteling van 1793 is ook met alle andere het klooster S. Bernard aan de Schelde vernietigd, al de kloosterlingen er uitgejaagd, geroofd wat er was en al de vaste goederen, tienden, cijzen enz. (tot) Domein verklaard.

Tot dat rampzalig jaar was de Abdij, als zijnde in België gelegen en als wettig lichaam erkend, ook hier nog wettig bezitter van haar goederen zooals twee pastoreele huizen in de Fenkelstraat en op de Markt (de hedendaagsche pastory) voor woning van den predikant - de helft in den . . . korenmolen - dan nog eenig land, de tienden en de cijzen. Op den titel van die voordeelige rechten was de Abdij verplicht desnoods de geheele kerk en volgens een in 1616 genomen maatstaf, de kerkekooren, de kleine toren, de groote klok, de pastory van den predikant te onderhouden en ieder jaar f 600 (mits f 60 voor inwoning te korten) aandezelven uit te keeren. Meermalen had ik me afgevraagd hoe de pastory op de Markt en kerk zoo vervallen kon wezen en verweerd, daar de Abdij tot 1793 dit verzorgen moest, totdat er eindelijk een stuk in de archieven voor de dag kwam hetgeen aanduidde dat de protestanten die last op zich genomen hadden voor het onderhoud van de kerk, pastory enz. mits de Abdij (verder onleesbaar) 37).

ZESDE HOOFDSTUK

De katholieken herkrigen de oude, groote kerk

De oude R.K. kerk, het kerkhof en de eeuwenoude Pastory in de Kerkstraat (cf. Markt), is uit kracht van de Staatsregeling van 1798 bij Decreet van het vertegenwoordigend ligchaam op dato 5 July 1799 ongelimiteerd aan de R.K. Gemeente van Oudenbosch toegewezen omdat het aantal zielen de groote meerderheid had. In 1799 was het totaal inwoners (de S. Maartenspolder uitgenomen) 1939 waarvan 1783 katholieken en 156 protestanten 38).

Verkort laat ik hier volgen dat op 20 Oktober 1799 tussen roomsen en protestanten een minnelijke schikking getroffen werd in de pastorie van de Fenkelstraat. Besloten werd: (vervolg van h.s.) „dat de hervormdencommissie de sleutels van de kerk aan de roomsche commissie heeft afgegeven en het gebruik van hun orgel toegelaten, mitsdat zij de Pastory op de Markt (Kerkstraat) voor het uitoefenen van hunne godsdienst mogen gebruiken; hetwelk hun uit vriendschapsbevordering is toegestaan voor den tijd van de 6 eerstkomende maanden en dat zij in dien tijd naar een lokaal zouden uitzien en in bezit hebben.

Bij transactie van dato 5 Januari 1800 door de Fransche met de Bataafsche-Republiek, zijn al de goederen welke tot op dien tijd toe op naam van de supprimeerende geestelijke lichamen in het Departement van Brabant bekend stonden, aan den Lande overgegaan en is op last van de commissie van Administratie, residerende te Breda, gevorderd dat er een overboeking zou geschieden van al de geestelijke goederen zonder onderscheid op welke titel ze stonden van Prelaten, Abten, Abdijen, Pastorele-vicarie, kapelanie-goederen of wat dan ook.

Bij het opbreken van de vloer van de groote kerk zijn er wegens de grafkelders door de onvergenoege protestanten, hatelijk groote kwestieën en kostbare processen gerezen en dit wel omdat de protestanten in hunne grafkelders wilden blijven begraven: alsook omdat sommigen pretendeerden dat de katholieken hunne grafkelders baldadig beschadigd hadden. Het betrof de volgende graven: 1) van Jac. van Bruel; 2) L. Jagers (of Sagers) in het priesterkoor gelegen; 3) van de familie Bannier, welke laatste om verdere kostbare processen te vermijden, ongeroerd is gelaten, zoodat de steen of zerk heden nog geheel en ongehinderd in het priesterkoor ligt ter noordzijde voor het gestoelte en ligt bij de communiebank, hetgeen eenigszins zichtbaar blijft door een kleine verhooging en droogheid van de plavuizen.

Hiertegen hebben de Roomschen geprotesteerd op grond dat het begraven van lijken in de kerk bij smettelijke ziekten gevaarlijk is 39).

Een extract uit het doopboek: Na lang beroepen te hebben tot God om onze kerken terug te krijgen, hebben wij eindelijk het geluk bekomen door de Constitutie die de Roomsche godsdienst vrij stelde en die van de gereformeerden en aldus met het consent van het vicariaat van Antwerpen, hebben wij vandaag op Zondag 1 Oktober 1801 de kerk voor het eerst gebruikt zonder wijding, met eene solemneele Mis met zangers en orgel, gecelebreerd door mij, Judocus Backx (in mijn 16e jaar als pastoor van O'bosch) en door E.H. Godefridus Rongé, onderpastoor en de E.H. Jos Hellemans, coadjutor en den derden Heer, met toeloop van menig volk van 6 mijlen in den ronde.

Zoo hebben dan de katholieken van Oudenbosch gedurende 150 jaren als ballingen buiten het Heiligdom hunner voorvaderen hunen godsdienst moeten uitoefenen. Van af de Munstersche vrede van 1648 tot 1799 waren zij aan 's vijands handen geleverd (excuseer deze uitdrukking, ze is van iemand die 180 jaar geleden leefde). Geen wonder is het dan ook dat het veel had geleden.

Nu kwam daarbij dat er sedert 1793 tot 1799 volstrekt aan geen reparatie gedacht was en door de rampen van den oorlog schier aan verwoesting was prijsgegeven, immers toen werd de tempel voor kaserneering en logement der militairen gebezigd die daarin kookten en stookten. Alzoo was het gebouw in een staat van verval gekomen dat de eerste herstelling de groote som (blijkens de kerkerekening van 1802) van f 15032,40 vergde om de kerk slechts eenigszins bruikbaar voor den godsdienst te maken.

Als men van dit tijdstip een blik terugwerpt op de gebeurtenissen van bijna twee en een halve eeuw, welk een treurig gevoel ontroert dan niet elk godsdienstig gemoed! Van af 1556 of iets vroeger is de storm der vervolging tegen het katholiek geloof reeds losgebrand en de aanhoudende oorlogen en beroerten maakten het onmogelijk om aan het bouwen van een luisterrijke tempel te denken gelijk onze voorvaderen in de 13e en 14e eeuw pligten te doen . . . . .

Dan volgt er een morele beschouwing dat God deze vervolging als een straf over ons heeft laten komen voor het verslachte geloofsleven, de verworden zeden en de verwaarlozing van de kerkelijke verplichtingen, waarna het h.s. weer vervolgt: „Op den 9 Augustus 1804 is de Inspecteur W. van Dompsele voorzien van militairen met wapenen, kruid en lood des morgens om 10 uur in den Oudenbosch gekomen en heeft, malgré bon gré, niettegenstaande het gedane protest den pastoor en kapelaan militairement en met geweld doen delogeren (uitzetten) en de meubilaire goederen op straat gezet. Reeds tevoren was ook smit en timmerman aangewezen en benoemd om, ingeval het huis gesloten was, hetzelfde dadelijk doen openslaan. Gedurende de

ontruiming is er altijd eene wacht op de pastory gebleven. Ook de Inspecteur Dompseleer en de officier kwamen van tijd tot tijd inspectie nemen. Na de delogeering zijn op elf Augustus om 3 uur de sleutels van de pastory door de Burgers P. Vermeulen en Andr. van Gils aan Dompseleer ten huize van den Heer J. van Breda bezorgd waarop de Inspecteur zijn tevredenheid te kennen gaf en aan den pastoor zelfs permissie gaf om de vruchten uit den tuin (van zijn pastorie in de Fenkelstraat) te plukken. Vervolgens heeft de Inspecteur de sleutels aan de Hervormden gegeven (zo men zegt aan J. v. Breda) die zelfs immediaan op denzelfden middag daarvan gebruik gemaakt hebben door telkens uit en in de pastory te gaan en daarin zelfs te domineeren. Zij lieten ook andere slooten op de deuren maken.

De protestanten hebben niet opgehouden de katholieken te zoeken, listen te leggen, te molesteren en te lasteren. Bij deze gelegenheid hebben zij klachten ingediend dat de Roomschen de pastory bij het ontruimen beschadigd hadden, zoodat de voornoemde Inspecteur op 4 November 1804 inspectie heeft moeten doen, van hetgeen onder het toezicht van hem zelve verrigt was en den pastoor ging ondervragen die sedert de delogering daar geen voet meer had ingezet. Daarna hebben zij de katholieken bij het departementaal bestuur hatelijk trachten te maken. Bij die gelegenheid (van de ontruiming) hebben de geëmployeerden der commissie van de hervormde gemeente den spot met de Roomsche religie gedreven. Zij hebben nl. een kruis dat zij nog gevonden hadden op de pastory op een mesthoop ten spot en schande gesteld tot ergernis der katholieken waarvan men bewijs zou kunnen geven. Verder liep het gerucht dat de hervormden de glazen van de pastory, toen ze in het begin door den predicant bewoond werd, met slijk begooid hebben en dit boosaardig de Roomsche katholieken aangewreven. Dit alles hadden de katholieken van Oudenbosch onder de Bataafsche-Republiek te verduren. Doch toen Lodewijk Napoleon koning van Holland geworden was (die in Juni 1806 in Den Haag zijne intrede deed) hoopte de Roomschen dat hij hun regt zou doen wedervaren en die schandelijke daad van ongerechtigheid zou herstellen. Dus heeft de pastoor in 1807 een adres aan den koning van Holland ingediend met tal van klachten, bezwaren en betogen wegens het wederregtelijk uitzetten uit hunne pastory 40).

In 1808 is de pastory (op de Markt of Kerkstraat) onder den architect J. Looymans opgebouwd en heeft blijkens de rekening gekost f 16248,18. Op 7 Maart 1818 zijn bij een commissie van de R.K. gemeente en eene van de Hervormden, de onderlinge geschillen en pretentieën geëindigd die in de naasting van de oude parochiekerk haren oorsprong hadden, krachtens het decreet

van het wetgevend lichaam dato 26 Juny 1799, alsook in de opvolgende besluiten van Koning Lodewijk wegens de aanwijzing van de oude (oudste) pastory aan de katholijken en de nieuwe pastory aan de Hervormden van dato 19 Febr. 1807 en dato 4 Mei 1809. Welke vereenigde commissiën zijn overeengekomen als volgt: 1) dat de Roomsche gemeente aan het groot Armbestuur van Oudenbosch zou betalen het restant voor het orgel der Hervormden, dat in 1772 geleende gelden, zijnde f 977 en 2) dat de Roomschen de Hervormden zouden betalen de somme van f 650 voor hun aandeel in de kerkegoederen; 3) dat hiermede alle geschillen en pretentieën voldaan zijn en geen van beide partijen iets meer pretendeeren zou. Daarmee was een „hatelijke stugheid” van 19 jaren opgelost.

In 1819 den 4 December heeft de kerkeraad van Oudenbosch, bij goedkeuring van de apostolische-vicaris A. v. Dongen, met het Bestuur van het Domein, dat zich ineens van alle verplichtingen wilde afmaken, een transactie aangegaan, en daarvoor aangenomen de geringe somme van f 6500, welke gelden volgens last van Z.Hoogwhd. dadelijk zouden besteed worden voor de hoogst noodzakelijke reparatieën van de groote parochieële kerk en toren. Dat bedroeg f 6770. En hiermede is het Domein voor goed en geheel van alle lasten en verpligting als tiendheffer ontheven. Tot zo'n nadeelig accoord zou de kerkeraad niet toegetreden zijn, doch men was van gevoelen dat men bij een weigering van een overeenkomst, misschien niets zou gekregen hebben.

Het beste was dus te nemen wat men krijgen kon. Den 9 December (1819) is volgens bovenstaande goedkeuring van Z.Hoogwhd. de toren aan de Roomschen overgegaan met last van reparatie.

Extract uit een rekest aan Z.Maj, den koning in 1820 of daarboven. Op 24 December werd tusschen den Directeur der Domeinen in de provincie Noord-Brabant en kerkmeesters van Oudenbosch eene transactie aangegaan bij dewelke aan de eene zijde het Domeinenbestuur als geestelijk tiendheffer van de tienden die geheven werden binnen de gemeente van Oudenbosch i.pl.v. deszelfs verpligtingen met betrekking tot het opbouwen, repareren en onderhouden van heel de kerk overeenkomstig het plaacaat van H.H.M.M. dato 16 Januari 1778 bij wijze van afkoop, uitkeert en afstaat: 1) eene som van f 6500 in kontante penningen en 2) een kapitaal van f 6800 werkelijke schuld uit te schrijven op het grootboek der Nationale schuld ten name en ten bate van de fabriek der kerk te Oudenbosch. Terwijl kerkmeesteren en contractanten ten andere zijde de voorschrevene bepaling accepteerende, zich verbinden om het Domein bestuur ter zake van deszelfs verpligtingen nimmermeer in regten of daarbuiten te zullen aanspreken onder de renuntiatie van alle andere regten

welke zij tegen het Domeinbestuur als geestelijk tiendheffer zouden kunnen of mogen hebben. (Breedvoerig wordt er dan over een verzoekschrift aan het Gouvernement gesproken waarin om steun gevraagd wordt om de schuld waarmee het kerkbestuur zit, te betalen daar zij moeilijkheden vreesden met de schuldeisers).

Op dit rekest (aldus het h.s.) heeft de R.K. Gemeente niets meer van het Gouvernement ontvangen en heeft het kerkbestuur vanaf die tijd zich zelf moeten behelpen, met haar eigen inkomsten en de reparatieën moeten betalen uit eenige vaste goederen. Sedert al die jaren is er slechts één perceel vaste goederen aan de kerk vermaakt met lasten eraan verbonden alsook weinige giften in geld. Ingezien de kleine inkomsten der kerk en de groote reparatieën die aan de kerk en pastory met jaarlijks onderhoud gedaan zijn en de onkosten van groote processen die duizenden beloopt hebben, wegens de zerken en begravenis der protestanten in de kerk te weren, alsook van de beschuldigingen van de grafkelders geschonden te hebben enz. en daarbij vergelijkende de kleine subsidie die daartoe verleend is, blijkt het duidelijk dat de kerk van Oudenbosch toen een bankroet nabij was en dat zij op heden nog geen geld bezit maar teregt onder de armste kerken van deze streken moet gerekend worden.

(In de rand van het h.s. staat: wat hier volgt is toepasselijk op 1864) Desniettegenstaande staan de zaken der kerk thans zoo dat zij slechts f 12000 schuld heeft aan de fonds van dhr. J. Laats, welke toch door verkoop van obligatieën zouden kunnen gedekt worden en men zou kunnen zeggen dat de kerk geen schuld heeft, maar daarenboven eenige vaste goederen tot haar onderhoud bezit, hetwelk voorzeker aan het goede bestuur der kerkelijke fondsen toegeschreven moet worden.

De reparatie aan de kerk in 1801 beliep	f 15032,40
De opbouw van pastory en muur	f 16248,15
De reparatie tot 1810 (8?)	f 2391,15

tezamen f 33671,70

Procesonkosten f 3000. Uitkering aan protestanten f 650. Uitgaven voor orgel en armen f 977. Tweede reparatie aan het dak der kerk f 6770. Voor dat tijdsbestek is dat een uitgave van f 45068,70.

In 1830 is de grond gelegd voor een meerdere ontwikkeling van Oudenbosch nl. in het wetenschappelijke. De Eerw. Heer P. van Kessel, rector van het Gymnasium (Latijnsche school-Levelt) te Eindhoven stichtte hier een college en pensionaat voor latijn, grieks en levende talen; provisioneel in een gehuurde woning op den Wagenhoek vanwaar het reeds in 183 verplaatst werd in de aangekochte behuizing op de Markt van de herberg „Parijs”.

In 1835 heeft pastoor J. Hellemans op zijn kosten het altaar van OLVrouw in de parochiekerk laten bouwen. In 1836 is het orkestmuziek in de kerk gekomen. Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid J. v. Hooydonk, toen apostolisch-vicaris, heeft in 1838 het college van de Eerw. Heer v. Kessel overgenomen en tot een klein seminarie ingerigt. In hetzelfde jaar is op 24 Juny de Congregatie van jongelingen in de groote kerk begonnen. Nog in 1838 is hier het gesticht beonnen van de Zusters van de H. Franciscus en wel in hetzelfde hoekhuis aan de Wagenhoek waarin het klein-seminarie zijn oorsprong nam. Ook op deze inrigting is de zege Gods neergedaald. Na 2 jaar zijn de zusters verhuisd naar een aangekochte huizing, ook een herberg „Generaal Zoutman” genaamd, gelegen in de Kerkstraat (Markt) ten Zuiden op den hoek van het St. Annastraatje. De bedoeling was: christelijk onderwijs voor arme meisjes. Daarnaast een school voor meisjes uit de burgerij om op de algemene school de vermenging met jongens te ontwijken. Zeer spoedig vormde zich een pensioaat hetwelk met succes is voortgezet.

In 1840 op 1 Maart is het Instituut-S. Louis, van Broeders begonnen, byzonder ten doel hebbende niet alleen het soliede onderwijs voor jongelingen in de christelijke leering, maar ook om de congregatie van jongelingen in de parochie te helpen bevorderen. Weldra werd ook dit een pensioaat en telde in 1852 al 260 pensionnairen 41).

Onder de eerste zorgen van mijne pastoreele bediening is geweest het vergrooten van het kerkhof, dat te klein was om de lijken betamelijk te kunnen begraven. De bisschop van Breda heeft zelve geconsacreerd (?) in 1844. Ook is dit jaar het orgel bijna geheel vernieuwd en de toestel van het klavier veranderd.

Begin 1842 werd het nieuwe groote altaar geplaatst hetwelk met al de daarmede in verband staande veranderingen en verfraaiingen f 10.000 gekost heeft. Tengevolge daarvan moest er eene schikking van stoelen in de kerk plaats hebben en is besloten, ofschoon met veel opspraak, om de helft van de kerk aan de mannen en de helft aan de vrouwen ter zitplaats te geven en het priesterkoor vrij te houden om op eene deftige wijze te kunnen communiceren.

In 1842 heeft er voor het eerst een Missie plaats gehad die met zooveel boetvaardigheidsbetoogingen vergezeld ging dat het een oordeelsdag scheen te wezen. Twee zijn er zinneloos geworden. (Deze Missie werd onder ons geestelijken gegeven).

In 1845 is er een tweede Missie gegeven door de paters Redemptoristen die insgelijks alle vruchten gedragen heeft, doch met minder luidruchtigheid dan de eerste. In 1855 opnieuw. Nu door Jesuïeten, van 8 Januari tot 15 daarop. In 1860 heeft op 20 November architect P. Cuypers de groote kerk gekeurd.

In 1863 werd wederom door de Jesuïeten een Missie gegeven in de eerste dagen van Januari. In hetzelfde jaar is er steenen monument geplaatst op het Buiten van de Broeders, genoemd „Albano” ter gedachtenis van het 25 jarig bestaan der Congregatie van jongelingen bestaande in een beeld van OLVrouw op een piedestal.

Hiermee eindigt het handschrift. Er volgt nog een naamlijst van rectors en pastoors van Nieuwen- en Oudenbosch. In een noot voegt de schrijver er bij dat die zeer onvolledig is wegens gebrek aan geschiedkundige dokumenten.

Naamlijst van de Eerw. Rectors en Pastoors van Nieuwen- en Oudenbosch tot 15 bisdom Luik - tot 17 bisdom Antwerpen - tot heden bisdom Breda.

Gepromoveerd			Overleden	Aanmerkingen
	1468	Rumoldus Moors alibi Morts	4 sept.	Religios-Abbat pastor non rector
	1495	Nicolaas van Hofstadt	17 nov.	
	1527	Gregorius Nepotis Neefs	17 nov. 1527	
	1562	Thomas Thielt	1590	obiit apostata Delphis
	1566	Henricus Breugelmans	26 1588	
	1615	Joannes Bapt van der Steen		
	1630	Paulus Vasseur (discessit jure 1634)	12 apr. 1635	
	1635	Cornelius Trutih's (notatur pastor in Wouw)	16 nov. 1639	
	1639	Carolus van der Heyden	1652	
23 maart	1654	Livinus Cornelii (alibi Timmermans)	19 dec. 1660	
24 febr.	1661	Joannes van Berckel (later pst. Madrid)	30 mrt 1672	pastor zelozus
2 maart	1666	Guillielmus Haller	3 oct. 1679	
29 dec.	1679	Eugenius Rubens	21 mrt 1704	
29 maart	1704	Malachias Wambach	2 mei 1721	van Esschen
10 mei	1721	Arsenius van Borckom	22 febr. 1724	van Oudenbosch
2 maart	1724	Gosuinus van Nuvel (postera decanus Gastel)	8 mei 1740	
18 jan.	1731	deservitor Antonius de Booy		
15 maart	1731	Egidius Kenis (ob infirmitate abdicavit)	4 apr. 1745	Wernhout, huc usque Arch. v. Antw.
15 oct.	1742	Antonius de Booy	17 apr. 1752	Bredanus
	1752	Joannes Bal*	16 mrt 1779	Antwerpen
29 maart	1769	Franciscus Maas	26 nov. 1785	Hoeven
15 nov.	1785	Judocus Backx	10 juli 1806	Lokeren
1 juli	1806	Godefridus Rongé Decanus	16 juni 1812	Reeth
1 juli	1812	Benedictus Stapels	18 oct. 1825	Oosterhout
7 oct.	1825	Josephus Hellemons	23 febr. 1842	Contich
5 maart	1842	Wilhelmus Hellemons		Rozendaal
		Hugo Rovers		
		Stephanus de Wit		
		Quem Deus diu servet in columnen		
		Antiquus vicepastor Arsenius.		

81

*) In de rekening aan den armen wordt in 1749 reeds rekening gedaan aan J. Bal pastoor.
P.S. De laatste twee (drie) personen zijn zeker niet van pastoor Hellemons maar van de onbekende overschrijver.
De verschillen met de lijst die Levelt (p. 131-132) geeft, betreffen slechts enkele jaartallen en namen.

Supplement.

De twee laatste bladzijden (70-71) geven een overzicht van de parochie.

Kerkelijk Oudenbosch in 1864

Oudenbosch heeft ongeveer 3300 katholieke inwoners, de elèves van de Instituten er bij gerekend (doch niet medegegeld de S. Maaartenspolder met 160 zielen) en 160 protestanten. De katholieken hebben de overoude parochiekerk, die zij in 1799 herkregen hebben (in bezit), waarin bijna 2000 communiceren en nagenoeg 24000 Communies jaarlijks worden uitgereikt, terwijl er **sedert 23 jaar geen enkel zich openbaar aan den Paaschplicht onttrokken heeft.**

Het klein seminarie wordt door 10 priesters bestuurd en telt ongeveer 100 seminaristen. Jaarlijksche communies. . . . Het Instituut van de Zusters van de 3e Regel van S. Franciscus telt . . . .

Religieuzen . . . . Pensionnaires . . . . Jaarlijksche communies . . . .

Deze inrichting heeft een externaat of school voor burgermeisjes en eene voor de armen. Al de meisjes van de parochie ontvangen daar het onderwijs in de christelijke leering. Behalve dit zijn er drie afdelingen van de congregatie: een voor kinderen, een andere voor die de 1e H. Communie gedaan hebben (van 12 tot 16 jaar).

en eene zgn. groote congregatie voor die boven de 16 zijn. Ook nog een afzonderlijke voor arme meisjes. Voor de meisjes die boven de 16 zijn en geen lid van de Congregatie, wordt des Zondags en op heiligendagen tegen het vallen van de avond een vol uur school gedaan die enkel in christelijk onderwijs en avondgebed bestaat.

S. Louis telt (1869) 50 broeders (4 in Soerabaja meegerekend) en 280 elèves* (internen). Al de jongelingen van de parochie ontvangen daar hun onderrigt in de christelijke leering 2 maal daags nadat zij uit de algemeene school, door een broeder daarheen begeleid worden. In den winter wordt des avonds gedurende eenige weken onderwijs gegeven die niet tot de Congregatie behooren. Dit bevat een uitgebreid onderrigt in de meest benodigde zaken van de christelijke leerling met een avondgebed en geschiedt in 2 afdeelingen: de eerste van 15-19, de tweede van 19-25. Bij welke gelegenheid gewoonlijk alle jaren Paternosters en kerkboeken of ook priezen voor het naarstig bijwonen (van de oefeningen) gegeven worden. Dit jaar zijn er 180 „Vier-Uitersten” uitgedeeld in fraai vergulde band en 250 paternosters, daarenboven scapulieren enz.

---

*) In een noot staat er: „In 1869 was het getal geklommen tot 365”.

Elke maand komen de jongens die sedert 4 of 6 jaar de Eerste Communie hebben gedaan (dus boven de 16) in het Instituut het ontbijt nemen, bestaande in voor 10 cents tarwebrood met 2 eieren en koffy op sommige dagen ten getale van 90.

NAWOORD

Nog altijd wordt over deze kerk, die in 1912 tot basiliek verheven werd, heel verschillend geoordeeld. Prof. Rogier kan in zijn vaderlandse geschiedenis met een lichte spot wel schrijven dat Hellemons Oudenbosch „opdirkte” met een „namaak-S. Pieter”, doch de geboren en getogen Oudenboschenaren willen er geen afkeuring over horen. Zij die van elders hier zijn komen wonen, staan daar meer kritisch en nuchter tegenover. „Er hangt geen sfeer”. „Breek dat bakbeest af en zet er twee moderne voor in de plaats”. „Die stomme stoomcaroussel” Deze en dergelijke uitdrukkingen kreeg ik vroeger tijdens mijn huisbezoeken links en rechts te horen. Doch het waren meer emotionele dan rationele verantwoorde oordelen. Laten we hier even deskundigen aan het woord. Rond 1950 was het werk van pastoor Hellemons beslist aan een „grote beurt” toe. Daarom werd er een commissie van vier bouwkundigen benoemd: prof. Grandpré-Molière en de drie ingenieurs Geenen, Leeuwenberg en Thunnissen. Hun advies in 1955 uitgebracht luidde positief. Om ondeskundige kritiek te neutraliseren volgen hier enkele aanhalingen.

„Bij het terugbrengen van de proporties van de kerk te Rome naar die van Oudenbosch voegde de architect (Cuypers) iets toe van de eigen geest van het ontwerp, zodat het grote voorbeeld wel werd gevolgd, **doch op een eigen vrije wijze**. Dat geldt ook voor de plattegrond. Er zijn veel afwijkingen in de proporties en in allerlei onderdelen die er op wijzen dat de architecten van de kerk van Oudenbosch zich **als ontwerpers voelden en eigen geest en vinding een grote rol lieten spelen**. Dit geldt niet alleen voor het interieur maar ook voor het buitenwerk. Het glanspunt van de S. Pieter zowel als van de basiliek van Oudenbosch, is de koepel met de bekronende lantaarn. Het opvallende is dat de architect hier juist, **bij dit voorname deel, blijkbaar de volle vrijheid heeft genomen**. De koepel van de S. Pieter is nagenoeg een halve cirkel, gebaseerd als ontwerp op de geweldige koepel van het oude Pantheon te Rome. Die van Oudenbosch is veel ranker van opzet.

Niettemin is het de grootste hoogstgeplaatste koepel in ons land en wel met een middellijn van 20 meter, hetgeen dus te Rome meer dan het dubbele is. De prestatie in Oudenbosch is, in vergelijking met de materialen en geldmiddelen waarover men in Rome beschikte **ONNAVOLGBAAR**”. Elders in het verslag voegde de commissie er nog aan toe: „De constructie van een

koepel van dergelijke afmetingen op zulk eenvoudige wijze, kan beschouwd worden als **een grote prestatie** voor de tijd waarin deze werd gebouwd”.

Door dit gunstig advies werd geprobeerd de kerk onder monumentenzorg te krijgen. Dat lukte door de toenmalige minister van „Kunsten en Wetenschap” dhr. Cals, niettegenstaande bezwaren van de katholieke(!) kamerleden Willems en Verhoeven. De minister verwees de heren naar het rapport waarin duidelijk gesteld werd: „Hoewel de basiliek een nabootsing is van de S. Pieter en de S. Jan van Lateranen, heeft de bouwmeester eigen wegen bewandeld en de **koepelconstructie op oorspronkelijke en gedurfde wijze opgelost**. Ook de plattegrond van de basiliek geeft van de S. Pieter een eigen interpretatie, **geen slaafse navolging**. **Het is een eigen vrije schepping**. De S. Janskerk in Den-Bosch is ook niet veroordeeld omdat in de plattegrond en de opbouw de verhoudingen van de kathedraal van Amiëns vrij getrouw zijn gevolgd”. Negatieve kritiek of spot geven dus feitelijk een bewijs van onkunde.

Zo kon in 1959 de restauratie beginnen waarvan in 1971 de buitenkant voltooid werd. Intussen had er een historische verandering plaats gehad. Nadat vanaf 1348 de abdij Haemixem, later Bornem, steeds de geestelijke verzorging had waargenomen, ging door gebrek aan nieuwe krachten de basiliek aan het bisdom over in november 1968.

De restauratie aan de binnenkant werd in 1974 begonnen, waar tot op de dag van heden (1981) onder het toezicht van de commissie „Stichting-Behoud-Basiliek” en de supervisie van Den-Haag met toewijding en talent aan gewerkt wordt.

Opmerkelijk is dat tijdens de bombardementen van de Nazi's tijdens de tweede wereldoorlog, toen in onze omgeving menige toren weggeschoten werd omdat die het vrije uitzicht belemmerden, deze omvangrijke sta-in-de-weg hoegenaamd geen letsel heeft opgelopen. De parochianen die onder de ruime gewelven met honderden hun toevlucht hadden gezocht, waren eenvoudig niet te bewegen hun schuilplaats te verlaten, niettegenstaande het gevaar volledig onder het puin bedolven te worden. „Hier gebeuren geen ongelukken”, was het steevaste antwoord. Die zijn ook niet voorgekomen. Is dat toeval of nazorg van de stichter en resorteert dat onder een „hogere Macht?”.

De basiliek wordt het levenswerk van pastoor Hellemons genoemd. Toch is dat niet zijn grootste prestatie. Die ligt op een ander terrein. Zoals in het begin gezegd is, lag het geestelijk peil van Oudenbosch toen hij er pastoor werd, ver beneden wat het zijn moest. Als deze herder nu in 1864 kon getuigen dat er in zijn parochie **al meer dan twintig jaar niemand was die zijn paasplicht**

niet vervulde — dus 100% praktiserend — dan blijkt daaruit duidelijk, hoe het geestelijk peil sedert zijn komst in 1834 gestegen was. Zulke toestanden zijn tegenwoordig niet meer bestaanbaar.

Als dan ook nog een archivaris met zo'n lof over Oudenbosch kon spreken in een feitelijk dor-statistisch-wetenschappelijk werk, dan wegen zulke woorden heel wat zwaarder dan die van welke lofredenaar of levensbeschrijver ook.

De kern van Hellemons vroomheid lag in de H. Eucharistie. In geen enkele parochie werd het 40-urengebed met zoveel zorg en toewijding gevierd. Wederom is het Levelt 42) die er de aandacht op vestigt dat de verering van het H. Sacrament zo diep ingeworteld was in Oudenbosch.

De **GEESTELIJKE WELSTAND** van zijn parochie — dat is en blijft de grootste prestatie van pastoor W. Hellemons.

Oudenbosch.

E. Buys o.cist.

NOTEN

- 1) Grammeyer en anderen. Zonder verdere verwijzing.
- 2) Van Goor dwaalt dus zeer in zijn beschrijving van de Stad en Lande van Breda, als hij zegt dat al de sporen van de Barlake door de overstroomingen verdwenen zijn. Eene landkaart in de archieven van de abdij van S. Bernaert op last van deszelfs abt en van den Heer Jan van Bergen in 1655 gemaakt, wijst zeer duidelijk de palen aan waar de Barlake begint en waar zij eindigt; te weten bij de keen (kloof of spleet, scheuring) waar de rivier verder de Dintel wordt genoemd.
- 3) Uit de archieven genomen, doch niet letterlijk.
- 4) Gastel was de moederkerk van Hoeven en Oudenbosch. Men leest in de archieven: „Ik kom nu van de moederkerk tot de dochter van Gestele die eertijds quarta capella van Bergen is geweest, tot Hoeven derzelver dochter die van haar gesepareerd is in 1358. Zoodat Gastel een ware Moederkerk is, niet alleen van de twee genoemde, maar ook van Fijnaart en andere plaatsen liggende op de andere zijde van de Mark.”
- 5) 200 bunderen.
- 6) Veek = aanspoelsel dat bij eb langs de waterlijn op strand of dijken achter blijft. Elders deek, geffel of ruigte genoemd.
- 7) Daar we toen door onze leekbroeders en knechten, die zich als toen ophielden en woonden op Bovendonk, begonnen we met een bewaterd huis te bouwen, gelegen in de Hoeven en begonnen te zaayen en onder de ploeg te brengen eenige wildernissen en heyden. We zochten ook huurders en pachters. Doch dat is ons niet gelukt, daar was te luttel volk in 't land en de partijen waren te groot, zoodat wij het land ten laatste voor een kleinen en eeuwigen cijns uit hebben moeten geven.
- 8) De kapel die volgens overlevering op den Bosschendijk op den hoek van de Kapelstraat gebouwd werd op het ..... (onleesbaar) genoemd. Een klein akkertje heeft welligt voor de bewoners van beide Baerlebosch en Halderberghe gediend.
- 9) Daar het eigenlijk Bosch, Baerlebosch, tot de hoogste streken behoorde, die slechts later uitgegeven zijn, bleef dit nog bosch en heeft men de lagere landen bij de rivier Nieuwenbosch genoemd.
- 10) Volgens de archieven is dit huis de nog hedendaagse Pastory gelijk ook uit de omschrijving blijkt. Dit huis is in 1581 met geheel de Ouden-

- bosch verbrand tot de Rosmolen die achter in de tuin stond op den Rug bij de willige boomen.
- 11) Gestele erat Ecclesia parochialis; vetus autem et novum Buscum, erat capella auxiliaris a parochia sita, etiam Hoeven (Boven)donk. Archieven bisdom Luik Anno 1400.
  - 12) Nieuwgastel is niet het zoogenaamde Stampersgat, maar heeft gelegen tegenover de blaak. In een bosch aldaar vindt men nog steenpuin. Dit land is later ingedijkt door den Markies van Bergen en heet nog Heer-Jans-Land.
  - 13) In het land en heggen vindt men kalk en steenpuin; bij het maken van de sluis jappegat in den zoogenaamden zilveren hoek, heeft men bij het doorgraven van den zeedijk (tusschen het Oud-land en de Mark) hoefijzers van paarden en zelfs een geheele hoefstal opgedolven, hetwelk de schrijver dezes van zeer geloofwaardigen ooggetuigen gehoord heeft. Men wil heden nog algemeen dat er op den weg van Bommelskous (deze weg werd eertijds vóór de Elisabeth vloed de Boschstraat of weg genoemd) een kelder te bespeuren is, hetgeen een hel gerommel als men met een kar daarover rijdt, doet veroorzaken.
  - 14) Er is nl. een kerkebosch dat in de lengte aan den zeedijk aangrenst en zich ten westen uitstrekt alsmede twee andere perceelen bosch aan de Erve den Heer Doctor A. Maas toebehoorende, die het bedoelde kerkhof geheel (den weg daar naar toe uitgezonderd) omsluiten, zoodat het daar ook bosch is, niet zichtbaar van buiten; hebben slechts een smallen uitweg op den zeedijk; het is opmerkelijk dat dit perceel kerkhof, dat in een ronde schildpadt wijze daarin gelegen is (nu ook even als de andere omsingelende bosschen, Schaarbosch) ter grootte van een gemet 61½ roeden, gansch nauwkeurig omsloot is; de rede hiervan is dat dit kerkhof tot in de laatste jaren van de vorige eeuw aan de abdij behoorde, terwijl een der omringende bosschen aan de kerk en andere door uitgifte op cijns door de abdij (in 1460) aan andere gelanders is overgegaan.
  - 15) De archieven van 1790 zeggen: Aan den dijk van Nieuwenbosch, of van de oude nieuwe landen hebben wij een partijke lands, hetwelk nog hedendage wordt genoemd, en geweest is het kerkhof van den Nieuwenbosch, daar de kerk eertijds heeft gestaan, en tot het einde van de Abdij is gegeven in 1358 en alzoo kerk met het Dorp bij den schroomelijke watervloed, weggespoeld is, zoo is de grond wederom tot zijnen ouden Heer teruggekeerd; het ligt oost en noord aan de Armen van den Oudbosch Zuid Jonker Altona, west den zeedijk: en heeft den halven sloot en den geheelen opworps van alle zijden: is schildpads gewijze en volgens de meting van den Heer Laets 1 gemet 61½ Roeden.
  - 16) Voor deze uitdrukking wist ook archivaris Lohmann geen verklaring. Levelt vermeldt (p. 184) wel dezelfde schenking, maar „wintersch Heininghe” blijft in de mist hangen.
  - 17) Ofschoon het regt van collatie (archieff S. Bern.) reeds bij het bekomen van deze landen en Heerlijkheid van Arnoldus van Leuven aan de Abdij was overgegaan, heeft toch de Bisschop van Luik altijd belet tot 1488 dat er priesters van de Abdij de parochie Gastel, Oudenbosch enz. zouden bedienen, zoodanig dat hij (sedert 1275) slechts in 1448 den eersten benoemd heeft, en dan nog maar als er eene plaats open viel en dan nog maar voor 10 jaar. Sedert 1290 was de vrijheid Steenberg en dorpen Oud- en NieuwGastel, Hoeven en S. Maartenspolder onverdeelde landen gebleven, doch in 1458 zijn zij aan den Heer J. van den Berge befallen. In 1459 koopt de Abdij van J. v. d. Berge, een slijk, genaamd de Loos, voor f 600 . . . om hetzelve te bedijken: de dijk heeft de naam van (verder onleesbaar).
  - 18) Slechts het volgende heeft men kunnen opsporen: In 1443 hebbende de

- volgende altaren: O.L.Vrouw en Joannes Evangelist, De H. Geest, H. Barbara, een nieuw van O.L.Vrouw, S. Jacobus en H. Georgius, beiden nieuw. In 1485: O.L.Vrouw en J. Baptist en Catharina, O.L.Vrouw en J. Evangelist, H. Barbara, H. Jacobus, H. Georgius nieuw.
- 19) De capelanie S. Jan te Oudenbosch is schuldig aan den algemeenen armen van Etten en Leur een jaarlijks geldrend van f 6,86 cts.
  - 20) Door het land of langs den Nieuwenbosch.
  - 21) Het blijkt hieruit dat die landerijen van Nieuwenbosch van 1421 tot 1460 oningedijkt hebben gelegen en uit de ligging van het kerkhof blijkt het, dat het niet meer opgehoogd is geworden na den S. Elisabeth's vloed.
  - 22) Op een zegel van die jare 1460 leest men, dat er geconditioneerd was, dat er geen kaarden of meede mag gepland worden zonder het consent van het Godshuis van S. Bernardus.
  - 23) In 1489 heeft Arnoldus aan het kerkfabriek van Oudenbosch een jaarlijksche rente van 6 gouden guldens aan het altaar van S. Jacobus gelaten. In 1492 is in dezelfde kerk een altaar van S. Georgius (of kape-lanie) opgericht met last iedere week 4 H. Missen te celebreren. Item is in 1511 eene kapelanie opgericht van het H. Kruis met 2 H. Mis-sen. In 1512 zijn daar nog anderen gefundeerd. Dan slaat de schrijver ineens over naar 1562 dat Thomas van Thielt, pastoor van Oudenbosch tot abt gekozen is. Verwonderlijk is dat hier de kerkwijding (consecratie) niet vermeld wordt die in 1513 door de suffragaan-bisschop van Luik verricht werd. (Zie Levelt, Oudenbosch in verleden en heden, p. 95).
  - 24) Dit wordt bevestigd door Levelt: „In de jaren toen Oudenbosch tot de uiterste armoede gekomen was en er niet te denken viel aan herstel van gebouwen die bij de plundering door de Staatsche troepen in 1583 waren platgebrand, huurde het Gemeentebestuur in Maart 1606 de dorpschool „om daer inne de vergaderinge der gemeynte saecke te houden.” (p. 43). Zie ook p. 51 en 52 hoe Oudenbosch in brand ge-stoken werd en leeggeplunderd. In het begin van de 17e eeuw woedde de pest zo hevig dat alle gezinnen op 4 na er door aangetast werden. Eerst na 1609 begon een opleving.
  - 25) Deze Drossaert (Stembor) geeft in 1645 2 zilveren ampullen met zilveren schenkblad - nog aanwezig. Op het schenkblad is een wapen gegraveerd waarin 2 leeuwen staan de een boven den andere met als opschrift: „Dono nobilis Domini Caroli Stembor. 1645.”
  - 26) Nl. „Patronae Ecclesiae Oudenbosch benedicta in honorem. S. Agatha, virgo et martyr. Frater Cor Trutius. Past. Anno MDCXXXV” (Volgens Levelt was Cornelis Trutius pastoor van 1629 tot 1633). Zie l.c. p. 131.
  - 27) Ofschoon van hun kerken beroofd wisten de monniken van het S. Bern. klooster zich in West-Brabant staande te houden, vooral in de jaren die er verliepen tussen het sluiten van de vrede van Munster en de komst van koning Lodewijk. In een verslag van de „inquisitie” lezen we (2e helft 17e eeuw) omtrent de „paapsche stoutigheden” op last der Staten ingesteld, dat „bij den geheelen Kercken-Raedt was gedoleert over het uitsenden van Monicken van S. Bernardt, uit welck klooster, als uit een seminario, alle de Papisten in 't Marquisaet (B.o.Z.) werden geplant” Studieën, 2e jg. p. 61.
  - 28) In 1648 werd aan alle priesters op straffe van zware geldboete — tot duizend gulden toe — plus arbitrale correcte het verblijf binnen de grenzen van het Markiezaat ontzegd. Levelt, p. 108.
  - 29) Dit huis bestaat nog maar is geen herberg meer, Bornemweg 22. In de kelder is nog goed de inrichting van een kapel te herkennen o.a. aan de nis in een der muren voor de ampullen.
  - 30) Navraag over die ciborie bleven zonder resultaat.
  - 31) Levelt heeft van Cornelii een familienaam gemaakt nl. Cornelissen en noemt geen jaartal van overlijden.

- 32) Vermoedelijk familie van de beroemde schilder. Uit het archief van Oudenbosch op 8 Maart 1686 blijkt dat de pastoor twee rentebrieven naar Antwerpen mag overbrengen t.b.v. drie wezen: Petrus, Eugenius en Aloys Rubens. Levelt, p. 194, nr. 140.
- 33) Volgens sommigen op de plaats in de Julianalaan waar nu het gemeenschapshuis staat. Volgens anderen meer aan de andere kant van de straat richting Churchillstraat). Beiden kunnen gelijk hebben. Toen er verlof was gegeven om de vervallen schuurkerk te vervangen, moest eerst een andere gebouwd worden voordat de andere afgebroken kon worden. Er is dus een korte tijd geweest dat er twee dicht bij elkaar stonden.
- 34) Na alle moeite gedaan te hebben moet ik (pst. Hellemons) bekennen dat ik niet te weten kon komen wanneer de H. Agatha patrones is geworden evenmin hoe de geboden Heiligendag op 5 Februari is ingevoerd en nog veel minder hoe deze pastoor schrijft dat ook S. Barbara patrones is.
- 35) Niettegenstaande de werken van Levelt en drs. van Casteren is over deze troebele tijden voor Oudenbosch nog te weinig bekend.
- 36) Ondanks de oorlog en de epidemie flikkerde de roomse vitaliteit weer op. Door het wettelijk gezag werd geklaagd over „gepleegde Paapsche stoutigheden”, over „publiccq appel tot de misse”, dat het Pausdom hier (O'bosch) sterk aangroeyende was en alstouter en stouter wiert”. Levelt, p. 111.
- 37) In het h.s. volgt hier een opsomming van wat het archief van het bisdom Antwerpen over Oudenbosch bevatte. Het zijn 12 namen van priesters, enkelen met data van geboorte en overlijden en anderen wier namen aan de 6 altaren verbonden waren voor bepaalde H. Missen.
- 38) Levelt geeft voor 1798 het aantal van 1974. Het verschil ligt wellicht bij de inwoners van de S. Maartenspolder mee te tellen.
- 39) In het h.s. volgt nog een extract uit het parochie archief dat ik hier laat volgen: „De ondergeteekende gecommiteerde der hervormde gemeente verklaren en bekennen zij en mits deze, uit de hand en uit vriendschap verkocht te hebben: het orgel met zijn ap- en dependenten van dien en zoo gelijk hetzelfde actueel in de groote kerk staat, aan de commissie der Roomsche gemeente te Oudenbosch en dat op onderlinge conditieën en voorwaarden, waarvan nader in het contract zal worden gesproken en zulke voor eene som van f 1350. Actum Oudenbosch 1 Sept. 1801 was geteekend B. Vogel en F. J. de Klerk.
- 40) Het verzoek bleef zonder resultaat. De pastorie (in de Fenkelstraat) bleef in het bezit van de Protestanten. Bij besluit van 10 Maart 1807 werd wel f 2000 gegeven om de vervallen voormalige hervormde pastorie op de Markt voor hun huisvesting te herstellen. „Oudenbosch”, drs. J. van Casteren, 1975, p. 31.
- 41) Opmerkelijk is wat van 1837 tot 1840 gebeurde; nl. dat jonge jongetjes overal als met een voorzeggende geest (de cijfers) 1840 schreven. Dat was het jaartal waarin het Instituut (v.d. Broeders) zou geboren worden. Zij schreven overal en niets anders dan 1840, met groote getallen (cijfers) en zeer kleine, op alle deuren, heiningen, palen, letten(?) muren. Duizenden gelijke getallen zag men overal. Er was bijna geen mogelijkheid om het te beletten en wonder was ook de houding van de politie (rest niet meer leesbaar).
- 42) „En waar het ontegenzeggelijk waar is, dat een krachtig bloeiend geloofsleven, scherper dan wat ook, den welstand teekend eener parochie, dan zeker staat de Oudenbossche parochie in de voorste rangen der beste parochies van het Bredasche diocees. En waar uit dien bloei tevens een krachtig parochieleven spreekt, zich openbarend bóven alles in een zeldzame goede verhouding tusschen clerus en volk, is een krachtig „crescat, floreat” voor de Oudenbossche parochie onze eenige wensch” Levelt, p. 129-130.